

Nalaz srednjovjekovnog kalupa u Našicama

U današnjim hrvatskim krajevima zlatarstvo ima dugu tradiciju. Njegovi počeci sežu u prehistorijsko doba. Naša dosadašnja proučavanja ograničavala su se obično na same zlatarske proizvode, napose one iz srednjeg vijeka. Međutim o načinu izrade i alatima koji su korišteni pri izradi zlatarskih radova znamo malo. Stoga je danas vrlo dragocjen svaki nalaz materijala (osobito kalupa) koji upotpunjuje našu spoznaju o tehnološkom postupku. U ovom radu bit će govora o jednom upravo takvom sredstvu što su ga upotrebljavali srednjovjekovni zlatari.

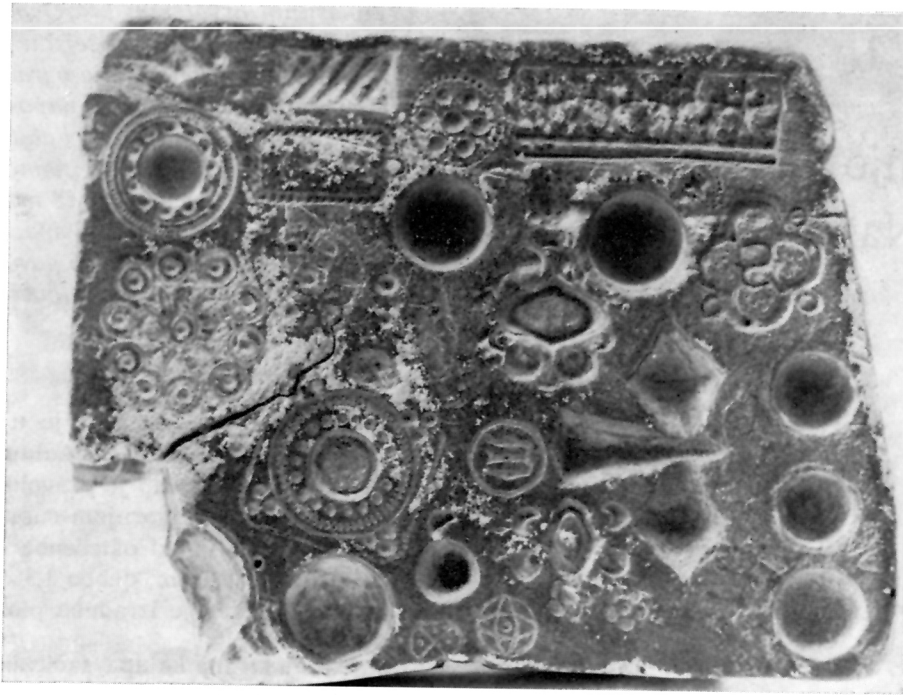
Ujesen 1972. godine nađen je u našičkom voćnjaku Jabukovcu metalni zlatarski kalup prilikom izvođenja zemljanih radova. Kalup je pravokutnog oblika čija duljina iznosi 11 cm na gornjem rubu i 10 cm na donjem, oštećenom rubu. Iznad oštećenog dijela duljina iznosi 12 cm. Širok je 9,5 cm, debeo 1,5 cm. Težina iznosi 1,1 kg. Metal od kojeg je izrađena ploča je mesing.

Na jednoj strani kalupa sačuvalo se dvadesetak negativa koji predočavaju različite znakove (sl. 1).

Među znakovima najbrojnija su udubljenja u obliku polukugle: 9 udubljenja. Uz donji i desni rub smjestilo se 6, a uz gornji rub 3. Najveće udubljenje, što je samo djelomično sačuvano, ima promjer od oko 2 cm. Dubina mu iznosi oko 1 cm. Ima jednostavni rubni ukras u obliku kružnice. Najmanje udubljenje ima promjer 0,9 cm, a dubinu 0,5 cm. Posebno je zanimljivo udubljenje što se smjestilo u gornjem dijelu ploče, s njezine lijeve strane. Okruženo je vijencem manjih točkastih udubljenja i dvije kružnice između kojih se nalazi niz posve sitnih, plitkih i radijalno postavljenih ureza.

Slijedeći motiv na toj strani kalupa je rozeta. Ovaj ukrasni motiv, vrlo čest u proizvodima umjetničkog obrta, naročito u zlatarstvu, javlja se ovdje u nekoliko varijanata. Najjednostavnije su malene rozete u donjem dijelu kalupa. Sastoje se od pet zaobljenih latica. Rozeta u gornjem dijelu, za razliku od ovih, ima 6 latica i omeđena je kružnicom. Kružnicu čine sitni radijalno postavljeni urezi. Najveći broj elemenata sadržava rozeta iznad oštećenog ugla. Sastoji se od 10 okruglih latica. Unutar svake laticice je malo polukuglasto udubljenje. Od središta rozete prema laticama pružaju se udubljenja u obliku zareza. Njen promjer iznosi 2,5 cm. Sve laticice nisu jednake. Dvije među njima obrubljene su, naime, kružnicom, koju čine sitni radijalno postavljeni urezi. Uz desni rub kalupa je rozeta — četverolist s većim zaobljenim laticama. Njezin središnji dio čine dva manja eliptična ispupčena polja u obliku »osmice«. Između latica su četiri kružna ispupčenja. Na istoj strani su još dvije slabo očuvane rozete što se jedva naziru na potamnijeloj ploči.

Desna strana sadržava također i dva motiva što su donekle slična opisanim rozetama. Prvi motiv, što se smjestio blizu središta ploče, ima vodoravno položen i

1 Našice, zlatarski kalup (foto: B. Dimitrijević)

nešto spušten središnji dio s jako istaknutim rubnim užljebljenjem. S obje strane središnjeg dijela nalaze se simetrično raspoređeni udubljeni dodatni elementi nalik na polumjesec. Budući da je gornja strana motiva oštećena, svi elementi na toj strani nisu vidljivi. Drugi motiv je nešto manji po veličini i po broju elemenata. Središnji dio mu nije spušten. Oko njega su četiri simetrično postavljena polumjeseca.

Pored već opisanih motiva na ploči se ističu četiri četverokuta: tri pravokutnika ($1,7 \times 0,8$ cm; 2×1 cm; $4 \times 1,3$ cm) i jedan kvadrat ($2,5 \times 2,5$ cm). Prvi, najmanji četverokut, čija je površina nešto spuštena, ispunjen je poprečnim kosim crtama. Četverokut ispod ovoga obrubljen je širim udubljenjem ispunjenim sitnim kosim urezima. Unutar njega su još dva mala točkasta udubljenja. Četverokut s oblikom kvadrata ima u središnjem dijelu kružno udubljenje na čijem dnu leži rozeta s osam latica. Rozetu okružuje vijenac malih točkastih udubljenja. Iza ovih slijedi vijenac od radijalno orijentiranih ureza te kružnica. U uglovima kvadrata nalaze se po tri točkasta udubljenja. Najveći četverokut je u obliku friza. Na njegovom donjem dijelu proteže se horizontalni ispupčeni rub. Iznad njega su četiri ljiljanova cvijeta. Jedan isto takav stilizirani ljiljan, znatno reduciran, smješten je ispod friza, unutar kruga što ga zatvara kružnica sastavljena od sitnih, točkastih udubljenja.

Uz sam donji rub ploče vide se dvije male kružnice. Unutar manje kružnice urezana su dva okomita promjera što određuju četiri kružna isječka. U svakom pak isječku ističe se malo točkasto udubljenje. U drugom krugu vide se dvije elipse. Njihove se osi sijeku pod pravim kutom, na mjestu točkastog udubljenja.

Jedan od najzanimljivijih likova što ih sadrži kalup svakako je motiv nalik na slovo T ili na pticu sastavljenu od tri deltoida. Dimenzije su mu: $2,5$ cm \times 4 cm. Urezan je u ploču tako da udubljenje postepeno raste idući od vanjskog ruba prema mjestu gdje se sijeku dijagonale. Na sjecištu dijagonala dubina iznosi $0,5$ cm.

U blizini spomenutih kružnica načinjen je negativ okruglog medaljona promjera 1 cm s motivom koji bi položen vodoravno prikazivao slovo E, a postavljen okomito slovo M u gotičkoj majuskuli. Čini se da se ipak radi o slovu M jer su haste prilično duge.

Druga strana kalupa (sl. 2) ispunjena je također raznovrsnim motivima.

Tu je pet polukuglastih udubljenja: četiri manja i jedno veliko s promjerom $2,5$ cm i dubinom od $0,6$ cm. Udubljenja na donjem dijelu ploče imaju ukrasni rub. Ovaj čini vijenac sitnih, radijalno postavljenih ureza ili kružnica. Na dnu jednog od njih dominira kružno ispupčenje.

Kružni motivi se prilično razlikuju od onih na prednjoj strani. No, i jedne i druge čine isprekidane zaobljene crte u obliku točkastih udubljenja. Rozetu u lijevom donjem uglu s promjerom $2,3$ cm čini središnji dio i šest latica od koncentričnih točkastih kružnica. Latice opisuje kružnica sastavljena od malih, radijalno poredanih ureza. U svakoj latici, kao i u središnjem dijelu rozete je točkasto udubljenje. Isto takvo udubljenje, nešto manje, nalazimo i između latica. Dva kružna motiva vidimo i na desnoj strani ploče. U sredini imaju malo točkasto udubljenje oko kojeg su koncentrične kružnice sastavljene od niza ureza. Urezi su radijalno položeni u odnosu na središte. Jedan ima dvije koncentrične

2 Našice, zlatarski kalup, druga strana (foto: B. Dimitrijević)

kružnice, a drugi četiri. U desnom gornjem uglu vidimo još jedan kružni motiv s promjerom od 2,7 cm. On ima više elemenata. U sredini je malo točkasto udubljenje. Oko njega smješteno je u pravilnom poretku još dvanaest udubljenja, šest na udaljenosti od 1 cm i šest na udaljenosti od 0,7 cm. Ako bismo ih spojili, dobili bismo dva šesterokuta. Pored udubljenja motiv sadržava i niz dvostrukih kružnih lukova. Lukovi su paralelni, isprepleteni i raspoređeni po određenom redu. Na jednoj strani lukove čine urezi.

U oštećenom uglu ploče je friz. To je četvorokut u obliku pravokutnika. Gornji dio mu je malo spušten. U tom dijelu, što zaprema jednu trećinu površine friza, naziru se likovi nekih životinja. Donji dio sadržava tri stilizirana ljiljanova cvijeta. Dva su samo djelomično sačuvana.

U središnjem dijelu ploče načinjen je negativ okruglog medaljona promjera 1,5 cm s motivom koji prikazuje slovo. Vrlo je sličan onome s prve strane. Čini se da je to slovo M u gotičkoj majuskuli. U istoj visini s medaljonom su još dva M u gotičkoj minuskuli. Ispod njih je malo gotičko slovo »s«, također u minuskuli.

U gornjem dijelu kalupa vidimo najveći motiv s lisnatim završecima. Čini se da bi to mogao biti kakav monogram. Teško je reći od kojih se slova sastoji. Slova su nešto spuštena, a na pojedinim mjestima motiv je ispunjen točkastim udubljenjima.

Uz donji rub kalupa nalazi se negativ u obliku pravokutnika (1,5 × 1,6 cm). Sastoji se od dva dijela: glatkog nešto spuštenog i gotičkog slova ispunjenog točkastim udubljenjima. Zbog djelomičnog oštećenja teško je utvrditi da li je to slovo *v* ili *u*.

Na kraju ovog opisa valja dodati da kalup sadržava još nekoliko manjih motiva koji nisu posebno spomenuti. To su oni što su zbog istrošenosti samog kalupa slabo vidljivi i raspoznatljivi.

Nalazi srednjovjekovnih zlatarskih kalupa nisu do sad nepoznata pojava u nas. Četiri djelomično sačuvana kamena kalupa, što su ih upotrebljavali zadarski zlatari u srednjem vijeku, objavio je dr I. Petricioli.¹ U nas su pronađena također i dva metalna zlatarska kalupa. Prvi je nađen 1892, na mjestu gdje se nalazio srednjovjekovni Vršac. Objavio ga je J. Mihalik.² Drugi je kalup pronađen 1909. kraj Bačkog Monoštora, a objavio ga je dr K. Kubitza.³ Ova su dva posljednja primjerka za naš kalup bolji komparativni materijal nego kamena kalupa iz Zadra. No, na tri fragmenta kamenog kalupa iz Zadra, što ih je opisao dr Petricioli, nalazimo ipak neke zajedničke točke s našim kalupom. To su: kružni motivi s gotičkim slovom M i stilizirani ljiljanovi cvjetovi. Usporedimo li pak naš kalup s onim iz Vršca i Monoštora, opazit ćemo da su svi lijevani od metala i da imaju oblik ploče pravokutnog oblika. Nadalje, sličnost postoji i u nekim motivima, npr. rozetama, polukuglastim udubinama i ljiljanima. Po svemu tome možemo zaključiti da sva tri metalna kalupa spadaju u

¹ Ivo Petricioli: *Prilozi izučavanju srednjovjekovnog zlatarstva u Zadru*, Filozofski fakultet, Zadar, Radovi, sv. 2, razdio historije, arheologije i historije umjetnosti (1), Zadar 1963, str. 141—145. i

Ivo Petricioli: *Nalaz srednjovjekovnog kalupa iz Zadra*, Diadora, glasilo Arheološkog muzeja u Zadru, sv. 3, Zadar 1965, str. 219—220.

² *Archaeologiai értesítő* XIX, str. 34—41; Milleker Bódog, »A verseczi Muzeum régiségeiröl« *Arch. ért.* XVIII (1898), 412.

³ *Archaeologiai értesítő*, 1916, str. 206—208.

istu obitelj. Prisutnost zajedničkih elemenata, odnosno stilskih osobina, upućuje i na sličnu funkciju. Očito je da se tu radi o zlatarskim kalupima za izradu manjih ukrasnih predmeta što su se upotrebljavali kao aplikе na odjeći, pojasevima, kožnom remenju i sl. Na našem kalupu primjenjena je vjerojatno samo tehnika ukucavanja.

Što se tiče datiranja kalupa, nema osobitih poteškoća. Kalupi što su ih objavili Petricioli, Kubitzka i Mihalik smješteni su u 14. stoljeće. Sličnost među njima, po-

sebno prisutnost gotičkih slova i ljiljanovih cvjetova — simbola obitelji Anjou — na našičkom kalupu omogućuje nam da ga svrstamo u konac 14. stoljeća.

Postavlja se pitanje kako je ovaj vrijedan i neobičan predmet dospio u našički voćnjak: da li se tu slučajno našao, ne indicira li možda njegova prisutnost postojanje zlatarske radionice. To su pitanja koja čekaju odgovor. Uz sam kalup nije ništa više pronađeno. Tek izvan voćnjaka (oko 2,5 km od mjesta nalaza) nađena je veća količina gotičkih pećnjaka.